

50 Jaar Migratie. Een scheppingsverhaal van de multiculturele samenleving.

Tekst: Nadia FADIL¹

Waraan denken we wanneer we 50 jaar migratie herdenken? Het proces van herinneren, zo schrijft de antropoloog Johannes Fabian, is fundamenteel instabiel.¹ Opgedane impressies worden tijdelijk gefixeerd met beelden en verhalen. Hun waarachtigheid of zekerheid is echter nooit volledig gegarandeerd. De feilbaarheid van ons geheugen ondergraaft immers steeds de garantie op waarachtigheid. Het is daarom dat herinneren slechts waardevol is, wanneer het in gemeenschap gebeurt en wordt gedeeld. Volgens Maurice Halbwachs, die als eerste het sociaal karakter van herinneren onderstreepte, kan een herinnering zelfs niet bestaan zolang ze niet gedeeld is.² Een ervaring uit het verleden kan immers pas een herinnering worden wanneer die aan derden verteld wordt. Gebeurtenissen uit het verleden oprakelen gebeurt in gezelschap en in overleg met anderen. Het is die collectieve filter die bepaalt wat men uit het verleden mag onthouden, wat in het heden kan bestaan. Zonder die erkenning en aanvaarding door een gemeenschap zullen die opgedane ervaringen in het beste geval blijven voortbestaan als een legende, maar zal hun waarachtigheid altijd in het ongewisse blijven.

Waarom herdenken?

50 Jaar Migratie. Een op het eerste zicht eigenaardige formulering. Migratie is immers van alle tijden, en kan of mag niet herleid worden tot een halve eeuw. De eerste reacties bij velen was dan ook verbazing over deze woordkeuze om een terugblik op de ondertekening van de bilaterale akkoorden in 1964 met Marokko en Turkije te duiden. Wanneer het over processen van collectieve herinnering gaat, maken we echter wel vaker van die vreemde 'keuzes' om belangrijke commemoraties te duiden... Een aanduiding zoals '*De Grote Oorlog*' voor die andere grote gebeurtenis van dit herdenkingsjaar, is eveneens een hyperbool voor wat in feite een lokale uitputtingsslag was tussen een aantal Europese mogendheden tussen 1914 en 1918. Maar dit is dan ook een van de centrale kenmerken van herdenkingspraktijken: het gaat niet zozeer om hun feitelijkheid of historische accuraatheid. Het gaat vooral om het verhaal dat wordt verteld, om een verleden dat wordt gedeeld en om de plaats die men zichzelf daarmee toekent in de geschiedenis.

Het is daarom belangrijk om even stil te staan bij 50 Jaar Migratie en bij de vraag hoe en waarom hiermee 1964 als een ijkpunt, een nulpunt, in de postkoloniale migratiegeschiedenis werd genomen. Volgens dit verhaal kan er een 'voor' en een 'na' worden onderscheiden. Een pre-1964, dat België als uniform en homogeen begrijpt. En een post-1964, dat het fenomeen migratie en de geschiedenis van die Marokkaanse en Turkse migranten – en hun nazaten – in een geografische plek wil inschrijven. Een van de opvallendste aspecten van onze multiculturele samenleving is het ontbreken van een gelijkaardige multiculturele geschiedenis. Het is pas sinds kort dat migratie niet alleen deel van ons heden, maar ook van ons verleden lijkt te zijn geworden. Het is net daarom dat *50 Jaar Migratie* voor velen een belangrijk kader is. Het biedt honderden organisaties doorheen het hele land de kans en gelegenheid om zich te manifesteren en hun aanwezigheid kenbaar te maken. 50 Jaar Migratie verschijnt dan als een narratief, als een scheppingsverhaal dat het concept van België multicultureel wil vormgeven.

¹ Fabian, J. (2007) *Memory against Culture*, Durham: Duke University Press

² Halbwachs, . (1992) *On Collective Memory*, Chicago: Chicago University Press

Waaraan denken we wanneer we 50 Jaar migratie vieren? Wat brengen we onder de aandacht? Welke aspecten uit onze vergeten geschiedenis worden hiermee een onderdeel van de collectiviteit? In dit essay wil ik kort stilstaan bij de herinneringspraktijken die dit jaar kenmerkten, met een specifieke aandacht voor de activiteiten die de Marokkaanse migratie wensten te herdenken. Het aantal activiteiten – honderden – die werden georganiseerd, was immers opvallend, en in sommige gevallen overweldigend. Zelfs de meest passieve actoren lieten van zich horen door een debat, lezing of een getuigenis van iemand uit de eerste generatie. Waarom engageerden zoveel actoren uit die Marokkaanse gemeenschap zich om dit herdenkingsjaar toe te eigenen, en daarbij gretig de concurrentiestrijd tegen de andere herdenkingsceremonies (zoals die van de Grote Oorlog) aanboden? En welk beeld over het verleden, en het heden, werd er hierbij gegeven? Een analytische blik daarop moet ons helpen te begrijpen hoe minderheden zich op een zeer actieve wijze hun verhaal – *ons* verhaal – toe-eigenen, om zichzelf in de verbeelding van Vlaanderen, België en Europa in te schrijven.

België multicultureel!

Het was de toenmalige eerste minister, Elio Di Rupo, die op 17 Februari 2014 in de Bozar de aftrap mocht geven van de ‘officiële’ lancering van het herdenkingsjaar *50 Jaar migratie*. In de volgepakte zaal Henri le Boeuf drukte hij zijn trots uit om aanwezig te mogen zijn op deze belangrijke avond en feliciteerde hij het aanwezige publiek – overwegend Belgische burgers met Marokkaanse roots – voor hun verwezenlijkingen doorheen de laatste vijftig jaar. Het verhaal dat Elio Di Rupo bracht werd echter al heel snel persoonlijk, omdat 50 Jaar migratie ook zijn verhaal was. Het was het verhaal van zijn ouders, en alle migranten die hun veilige thuishaven hadden ingeruild voor een onvoorspelbaar avontuur in een nieuwe context. Doorheen de celebratie van 50 Jaar Migratie werd dan ook duidelijk gemaakt dat het niet enkel de Marokkaanse en Turkse migratie was die werd herdacht, maar het feit dat België, in zijn geheel multicultureel was geworden. Migratie wordt niet langer als een uitzondering gezien, maar is een wezenlijk onderdeel geworden van de samenleving, die hier tot op de hoogste politieke echelons was vertegenwoordigd.

Het is dan ook vanuit die boodschap dat honderden initiatieven overal te lande in de loop van 2014 het licht zagen. Lezingen, concerten, dialoogmomenten of tentoonstellingen, zowel in grote culturele huizen, jeugdcentra als scholen vormden de keten van momenten en plaatsen die 50 Jaar Migratie in beeld en woord moesten brengen. De energie en het enthousiasme die tentoon werden gespreid, kunnen enkel worden begrepen in het licht van wat hier mogelijk werd gemaakt: een ander, eigentijds verhaal vertellen over migratie en de multiculturele samenleving. En ook vooral: *zél*f dat verhaal vertellen.

Het is immers niet altijd makkelijk om Marokkaans te zijn in de Lage Landen. De laatste decennia lijkt deze indentiteitsaanduiding te zijn verworpen tot een scheldwoord dat zowel betrekking heeft op de criminele ‘kut-marokkaantjes’ die de jonge meisjes op straat lastig vallen als op de radicaliserende jongeren die richting Syrië trekken. In Nederland slaagde laatstgenoemde groep er zelfs in om in april 2013 een parlementaire assemblee bijeen te roepen die zich over dit ‘Marokkanenprobleem’ ging buigen. En voor sommige Vlaamse politici is het kennelijk nog altijd onduidelijk wat vanuit deze bevolkingsgroep dan de meerwaarde voor en bijdrage aan dit land is. De multiculturele samenleving mag dan al volgens vele protagonisten geen succes zijn, de Marokkanen zijn de onbetwistbare hoofdrolspelers van dit Schefferiaans drama.

Een tegenoffensief lijkt dan ook op z’n minst gepast. 50 Jaar Marokkaanse Migratie verschijnt dan als een *tegendiscours*, waarbij de onvermijdelijkheid van het multicultureel karakter van het land wordt onderstreept en de bijdragen van deze Marokkaanse migratie in de verf gezet. Met haar naar schatting 400.000 inwoners, behoort de Marokkaanse

gemeenschap tot één van de belangrijkste niet-EU minderheidsgroepen van dit land. Een groot deel, zowat de helft, heeft Brussel als thuisbasis uitgeroepen. Op een halve eeuw is die gemeenschap tot een kapitaalkrachtige groep uitgegroeid, die een groot deel van de economische, culturele, religieuze en sociale facetten van deze hoofdstad is gaan invullen. Dat laatste was dan ook de centrale boodschap die doorheen het verhaal van Di Rupo doorklonk, en die centraal staat in de slogan van het centrum van Espace Magh omtrent dit herdenkingsjaar: “*50 ans d’Immigration Marocaine. C’est du belge!*”.

De actieve migranten

De wil om de positieve facetten van het migratieverhaal te onderstrepen bleek duidelijk uit de talrijke pogingen om de concrete verwezenlijkingen aan te duiden. Succesverhalen van de kinderen van analfabete ouders die het tot dokters, architecten, advocaten of projectontwikkelaars hadden geschopt passeerden de revue. Zakenmannen, acteurs, artiesten en TV-makers kwamen in de spotlights te staan. Zo stonden de *Diwan Awards*, die jaarlijks een aantal prominenten uit de Marokkaanse gemeenschap bekronen voor hun inzet, in het teken van 50 jaar migratie. Maar ook het boek van psychologe en therapeute Jamila Ben Azzouz ‘*50 parcours. 50 Talents*’, geeft een inkijk in de levenstrajecten achter deze succesverhalen. Een opbod aan positieve verhalen, die als munitie lijken te dienen voor het tegenoffensief op het ‘multiculturele drama’, dat nu reeds een decennium in onze lage landen woedt.

Maar ook de bijdragen van de ouders werden op talrijke activiteiten en initiatieven onderstreept. De ouders, die vaak als mythische figuren op de verschillende openingsrecepties werden opgevoerd en op staande ovaties onthaald omwille van hun ‘helden’ daden. De stille, hardwerkende krachten, die weinig vroegen maar vooral veel deden. Voor nuance was er doorgaans weinig ruimte, want het ging vooral om een eerbetoon aan deze stille eerste generatie. De moeilijke condities waaronder ze moesten werken werden onderstreept, evenals hun nederigheid en onberispelijk gedrag. Ze worden ook herdacht als een generatie van bouwers, die niet alleen bijdroegen tot lokale economieën in de mijnstreken, de auto- of metaalindustrie, maar die ook de eerste moskeën bouwden; die hun eigen wensen en verlangens op een zijspoor zetten om hun kinderen een betere toekomst te verzekeren. Deze pogingen om de historische bijdragen van de eerste generatie te benadrukken, evenals de hedendaagse successen van de tweede en derde generatie, moeten gelezen worden in het licht van het hedendaags doemdenken. Door het ‘offer’ van de eerste generatie onder de aandacht te brengen wordt de historische legitimiteit van deze gemeenschap onderstreept. En de hedendaagse successen dienen als geruststelling voor de sceptici van dit migratieverhaal. Maar zo blijft 50 jaar Migratie ingekapseld in een utilitair verhaal van kosten en baten, van actieve en passieve migrant, van goede en slechte Marokkaan.

Een verleden schrijven

Migratie herdenken betekent echter ook het migratieverleden schrijven. Een verleden dat slechts schoorvoetend in onze collectieve verbeelding bestaat, omdat diens gatekeepers – de universitaire instellingen en erfgoedbewakers – tot voor kort weinig soelaas zagen in het canoniseren van dit migratieverhaal. In *Silencing the Past* beschrijft de antropoloog Michel-Rolph Trouillot hoe de standaardregels van de academische geschiedschrijving van de historische gilde ertoe leidden dat bepaalde verhalen nooit konden worden verteld.³ Verhalen die niet te vatten zijn in archieven, verhalen die nooit gematerialiseerd konden worden in

³ Trouillot, MR. (1995) *Silencing the Past. Power and the Production of History*, Boston: Beacon Press books, pp. 52-53

verslagen of officiële documenten. Verhalen van het alledaags leven, of kleine heldendaden die echter nooit als dusdanig door de officiële machtshebbers werden gezien. Het is dan ook moeilijk de geschiedenis te schrijven van overwegend analfabete migranten die hun bezittingen niet als ‘erfgoed’ zien, nooit de noodzaak hebben ervaren om hun alledaagse mijmeringen in dagboeken bij te houden of hoogstpersoonlijke documenten te archiveren. Daardoor blijven duizenden verhalen onverteld en blijft het migratieverhaal beperkt tot impressies, anekdotes, geruchten, persoonlijke herinneringen – maar wordt het zelden *geschiedenis*.

Het is om aan dat laatste te remediëren dat talrijke initiatieven het leven zagen in 2014. Verschillende tentoonstellingen en exposities deden voorzichtige en verlegen pogingen om, in samenwerking met universitaire instellingen, de ‘officiële’ geschiedenis van de Marokkaanse migratie te beginnen schrijven, zoals de projecten *Dakira* (50 jaar Marokkaanse migratie) en *Miras50* (50 jaar Turkse migratie) of de tentoonstelling *Nass Belgica*. Naast deze meer ‘officiële’ initiatieven waren er ook honderden officieuze engagementen te ontwaren, waarbij jong en oud op zoek gingen naar het verhaal van de (groot)oudergeneratie. Deze getuigenissen registreren, filmen en archiveren werd als een hoogste noodzaak ervaren, om het moment voor te zijn waarop al deze levende getuigen van een belangrijke aflevering van onze vaderlandse geschiedenis verdwenen zullen zijn. Verschillende initiatieven, zoals Spoorzoekers van het MAS, trachtten de jongeren te ondersteunen in de zoektocht naar ‘hun’ geschiedenis. Anderen gingen dan weer op zoek naar archiefbeelden, zoals Objectif 2014, dat samen met RTBF-pionier en -boegbeeld Khiti Benhachem, de eerste Maghrebijnse journaliste, haar oeuvre overliep. 30 jaar volgde deze vrouw het wel en wee van de migranten in België, wat resulteert in parels van filmfragmenten die een unieke inzage bieden in het leven van alledag in de jaren ’70 en ’80.

Deze poging tot vaderlandse geschied-*her*-schrijving is echter voorlopig vooral dat: een poging. De weinige gestoffeerde archieven en startende onderzoekslijnen moeten zich nog een weg zien te banen doorheen het universitaire landschap en de onderzoeks subsidies om uit te groeien tot volwaardige onderzoekniches die een onderbelicht facet van ons verleden trachten uit te spitten. Het is met deze wetenschappelijke verzelfstandiging dat er misschien ook een vertaalslag zal plaatsvinden naar de schoolboeken, naar nationale tentoonstellingen en naar officiële redevoeringen. Tot dan blijft (50 Jaar) migratie echter herleid tot een ‘*people’s history*’.

Nostalgie als uitweg?

In een veelgelezen opiniestuk vraagt de Vlaamse auteur met Marokkaanse roots Rachida Lamrabet zich af of er wel degelijk iets te vieren viel in 2014. De kloof tussen de gemeenschappen is immers nog nooit zo groot geweest, en een volledige participatie in de verschillende maatschappelijke domeinen (onderwijs, tewerkstelling) lijkt nog een verre toekomstdroom te zijn. Het wij/zij-denken zit nog erg stevig in het zadel en dient vooral als grond om migranten te blijven aanspreken als allochtonen en buitenstaanders. Over welk succesverhaal hebben we het dan?⁴ Rachida Lamrabet staat niet alleen met haar analyse. Tijdens het herdenkingsjaar werd 50 Jaar migratie even vaak gevierd als verguisd. Verschillende analisten en opiniemakers maakten brandhout van het vermeende ‘succesverhaal’ door te wijzen op de dramatische achterstandspositie waarin een groot deel van deze ‘migrant’ (en hun nazaten) verkeert. Dat het beloofde ‘integratie’-verhaal ver afstaat van de beleefde realiteit, was een vaak terugkerende mantra tijdens dit herdenkingsjaar. Alarmerende verhalen over de toenemende radicalisering binnen de

⁴ Lamrabet, R. (2014) “50 Jaar Migratie. Valt er iets te vieren?” [URL]
<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/opinieblog/opinie/1.1879035>

moslimgemeenschap of ervaringen van islamofobie en uitsluiting kwamen donkere schaduwen werpen over de feeststemming.

Wanneer het heden ons te zwaar uitvalt, rest ons dan nog enkel het verleden om ons in te verschuilen? Het verleden oprakelen, zich de eerste migratiejaren herinneren, verschijnt dan als een toevluchtsoord om aan het heersende pessimisme en negativisme te ontsnappen. Een nostalgie naar een vergane verleden waarin de verhoudingen tussen de bewoners van dit land nog net iets minder ingewikkeld bleken en de culturele verschillen overbrugbaar. Waar het verhaal van de (groot)ouders misschien geen oplossing kan bieden op de hedendaagse problemen, laat het toch momenten van pauze en verlichting toe. 50 Jaar Migratie verschijnt dan als een nostalgische terugblik. Een terugblik die een verbeelding toelaat van een tijdperk waarin de verhoudingen tussen ‘autochtonen’ en ‘allochtonen’ niet even bekoeld waren. Waarin Vlaamse dorpsbewoners zich ontfermden over de Marokkaanse nieuwkomers, zoals het verhaal van Mohamed Abdeslam van *Triq Salama*, die vijftig jaar later zijn Limburgse ‘adoptiegezin’ gaat opzoeken en hen huilend in de armen valt. De herinneringen aan de eerste migratiejaren laten verder een terugblik toe op een periode waarin volledige tewerkstelling de norm was; waarin het geloof in de vooruitgang breed gedeeld werd. Een tijdperk waarin moderniteit niet als een Westerse utopie gold, maar een streefdoel was voor iedereen. Een tijdperk waarin hippe, gebakkebaarde vaders naast de kortgerokte en ongesluisde moeders de camera trots toelachten.

Nostalgie, zo stelt de literatuurwetenschapster Svetlana Boym, is een verlangen naar een thuis dat niet langer is, maar ook nooit is geweest.⁵ Het is een verlangen dat voortvloeit uit een malaise ten aanzien van het heden dat als een anachronisme wordt begrepen. Het is in het verleden dat men rust en herdenking vindt. Het verleden wordt dan een oriëntatiepunt, terwijl het heden één groot misverstand blijkt te zijn. Dit nostalgisch treuren naar een gouden ‘migratieverleden’, mag dan misschien een tijdelijk soelaas bieden op de algehele somberheid, het biedt hier echter geen oplossing voor. De veranderingen zijn immers verregaand, de demografische en culturele verschuivingen onafwendbaar en de moeilijkheid om een gemeenschappelijk kader en een gedeelde taal te vinden reëel.

Het éézijdige verhaal doorbreken

Maar misschien moet 50 Jaar Migratie ook helemaal niet als een ‘antwoord’ worden gezien op de schijnbaar onoverkomelijke problemen waar onze multiculturele samenleving mee worstelt, maar moet het vooral als een poging gezien worden om een ander verhaal te vertellen. Een verhaal dat de eenzijdigheid van onze multiculturele malaise tracht te doorbreken, doordat de actoren zélf het verhaal, hùn verhaal trachten te brengen.

In haar bekende en inspirerende TedX-talk waarschuwt de succesvolle Nigeriaanse schrijfster Chiamamnda Ngozi Adichie voor de gevaren van een éézijdig verhaal. In haar redevoering neemt ze de Afrikaanse context - meer bepaald haar geboorteland Nigeria - als vertrekpunt om te reflecteren over de hardnekkige stereotypen waar ze als jonge vrouw in het Westen telkenmale mee wordt geconfronteerd. Verhalen over oorlog, wanhoop en armoede lijken het beeld van Afrika zo te determineren dat andere verhalen, die een andere inkijk op dit continent en op haar moederland kunnen bieden, onvertelbaar werden. Ze beklemtoonde daarom het belang van complexere en meerlagige verhalen.

50 Jaar Migratie, of het herdenkingsjaar rond de bilaterale akkoorden van 1964, leek een ruimte te kunnen scheppen voor dergelijke andere verhalen. Gaande van de nostalgische terugblik op de ongesluisde moeders, de mythetvorming van de hardwerkende vaders, de

⁵ Boym, S. (2001) *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, pp. xiii

celebraties van de hedendaagse succesverhalen of voorzichtige pogingen om de familiegeschiedenis deel te laten uitmaken van de nationale geschiedschrijving. In welke mate de aldus gecreëerde ruimtes, en mythes, een langer leven beschoren zullen zijn dan dit herdenkingsjaar, valt nog af te wachten.

¹ Nadia Fadil is docent bij de vakgroep antropologie aan de KULeuven en verricht onderzoek over de thema's migratie, religie en secularisatie aan het IMMRC (Interculturalism, Migration and Minorities Research Centre). Ze is de co-auteur van het boek *Een Leeuw in een Kooi. De Grenzen van het Multicultureel Vlaanderen* (2009, Meulenhoff-Manteau).